

П. Ю. Булаты

Інстытут менеджменту спорту і турызму,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры, Мінск

P. Bulaty

Institute of Sports and Tourism Management,
Belarusian State University of Physical Culture, Minsk

УДК 94(476)"15"

АКАЛІЧНАСЦІ АТРЫМАННЯ САСЛОЎНАГА ТЫТУЛА СВЯТОЙ РЫМСКАЙ ІМПЕРЫІ МІКАЛАЕМ МІКАЛАЕВІЧАМ РАДЗІВІЛАМ У XVI СТ.

CIRCUMSTANCES OF RECEIVING THE TITLE OF THE HOLY ROMAN EMPIRE BY MIKOLAI RADZIVIL IN THE XVI ST.

Артыкул прысвечаны праблематыцы, звязанай са з'яўленнем першага тытула Святой Рымскай імперыі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Увага надаецца асноўным акалічнасцям працэсу: носьбіт тытула, міжнародная абстаноўка, абставіны атрымання, легалізацыя тытула ў ВКЛ, лёс тытула.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае; тытулярная традыцыя; магнатэрыя; Святая Рымская імперыя; Радзівілы.

The article is devoted to the issues related to the appearance of the first title of the Holy Roman Empire in the Grand Duchy of Lithuania. Attention paid to the main circumstances of the process: the holder of the title, the international situation, the circumstances of obtaining, the legalization of the title in the GDL, the fate of the title.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania; titular tradition; magnate; Holy Roman Empire; Radzivils'.

У XVI ст. у грамадстве Вялікага Княства Літоўскага з'явіліся еўрапейскія саслоўныя тытулы. Тытулы, на думку амерыканскага даследчыка К. Раффэнспэргера, – гэта важны маркер сацыяльнага статусу ў грамадска-палітычнай структуры: яны з'яўляюцца індыкатарам і спосабам ранжыравання і вызначэння найбольш магутных (уплывовых) асоб [1, с. 179].

Да XVI ст. на землях Вялікага Княства Літоўскага ў асяроддзі мясцовай знаці панавала адзіная старажытная форма наблітацыі – «князь». Гэты тытул разумеўся як ганаровае спадчыннае званне, якое не надавала яго носьбіту ніякіх адміністрацыйных і маёмасных пераваг, бо сацыяльнае становішча вызначалася пасадаю [2, с. 31]. Аднак у пачатку XVI ст. усталяваны грамадскі лад быў парушаны, з'явіўся прэцэдэнт атрымання замежнага саслоўнага тытула прадстаўніком дому Радзівілаў.

Галоўная мэта прадстаўленага даследавання – акрэсліць асноўныя акалічнасці з'яўлення першага замежнага персанальнага тытула ў сацыяльнай структуры Вялікага Княства Літоўскага. Вызначэнне акалічнасцей –

досыць шырокае поле для даследчай дзейнасці, бо ў любым гістарычным працэсе акалічнасцей можна вылучыць мноства. У кантэксце нашай працы выяўленне ўмоў, якія вызначылі з'яўленне замежных тытулаў, палягае ў пошуку адказаў на наступныя пытанні:

- кім быў носьбіт першага замежнага тытула?
- якой была тагачасная міжнародная абстаноўка?
- якімі былі абставіны атрымання тытула?
- як адбылася легалізацыя тытула ў Вялікім Княстве Літоўскім?
- як склаўся лёс тытула?

Першым, хто атрымаў у Вялікім Княстве Літоўскім замежны еўрапейскі тытул, які паходзіў са Святой Рымскай імперыі, быў Мікалай Мікалаевіч Радзівіл па мянушцы *Amor Poloniae* (~1470–1521). Мікалай Радзівіл, як адзначае даследчыца Н. Скеп'ян, «са сваімі братамі ў пачатку XVI ст. вызначаў палітычны фон у дзяржаве» [3, с. 10]. Адлюстроўвае гэта яго кар'ерны рост, палітычная і вайсковая актыўнасць. Так, з 1505 г. Радзівіл займаў пасаду вялікага маршалка, спадарожна з 1505 па 1510 гг. – троцкага ваяводы. На вяршыню палітычнай кар'еры Радзівіл узышоў 20 ліпеня 1510 г., калі атрымаў урад віленскага ваяводы і канцлера, з чым стаў узначальваць найвышэйшы орган дзяржаўнай улады Вялікага Княства Літоўскага. Спадарожна Радзівіл удзельнічаў у значных вайсковых кампаніях: частых войнах з Маскоўскай дзяржавай пачатку XVI ст., бітве на Вядрошы (1500), Клецкай бітве (1506 г.). Як заканамерны вынік – высокі і ўплывовы ўраднік уваходзіць у дыпламатычную службу вялікага князя і прадстаўляе інтарэсы Вялікага Княства Літоўскага на міжнароднай арэне. Атрыманне ім замежнага тытула было магчымым толькі ў кантэкście пэўных міжнародных адносін.

Аktуальныя для нас міжнародныя адносіны ў рэгіёне ў пачатку XVI ст. былі сканцэнтраваныя ў трыкутніку Святая Рымская імперыя – Вялікае Княства Літоўскае – Вялікае Княства Маскоўскае. На фоне супрацьстаяння Вялікага Княства Літоўскага з Вялікім Княствам Маскоўскім разгортвалася і барацьба дыпламатычная за падтрымку ад Святой Рымскай імперыі, у якой былі зацікаўленыя абодва бакі. Адным з ключавых момантаў, які вызначыў прыярытэты нямецкай дзяржавы, была пераможная для Вялікага Княства Літоўскага Аршанская бітва (8.IX.1514). ВКЛ скарысталася перамогай у дыпламатычнай барацьбе і схіленні на свой бок еўрапейскіх манархаў. Важным эпізодам змагання на дыпламатычным фронце стала правядзенне Венскага кангрэса – сустрэчы трох манархаў у Вене, якая адбывалася 15–26 ліпеня 1515 г., у якой прымалі ўдзел Ягелоны (Жыгімонт I Стары, кароль Польшчы і вялікі князь літоўскі; Уладзіслаў II Ягелончык, кароль Багеміі і Венгрыі) і Габсбургі (Максіміліян I, імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі). Сустрэча манархаў у Вене – гэта не толькі акт дыпламатычнай супрацы дзяржаў, але і важны іміджавы крок ВКЛ на еўрапейскай палітычнай арэне.

Літоўскага манарха Жыгімонта Старога на сустрэчу ў Вене суправаджалі вышэйшыя саноўнікі Вялікага Княства Літоўскага Мікалай Радзівіл і Альбрэхт Гаштольд (†1539; на той момант – ваявода троцкі). Адметнасць Венскага кангрэса – імпазантны знешні выгляд сустрэчы [4, с. 603], які быў дасягнуты, праўдападобна, дзякуючы дэлегацыі з ВКЛ. Вяльможы, па сведчаннях храніста Мацея Стрыйкоўскага (1547–1593; польскі гісторык, паэт і пісьменнік і дыпламат), арганізавалі вялікае музычнае прадстаўленне і касцюміраваныя забавы. Адна з іх – пампезная перадача палонных татарцаў і маскавітаў імператару, арганізаваная Радзівілам. Асабліва ж уразілі еўрапейцаў прывезеныя музыкі, якія былі задзейнічаны на імператарскай месе [4, с. 603–604; 5, с. 385–386]. Як вынік – арганізаваная ўрачыстасць палепшыла вобраз Вялікага Княства Літоўскага ў вачах прысутных.

Трэба меркаваць, што ў рамках дыпламатычнага пратаколу імператар Максіміліян I зрабіў сустрэчны крок і паднёс самым знатым сваім гасцям багатыя дары ў знак падзякі за іх паспяховыя намаганні [4, с. 604]. Акрамя таго, у асобе вяльможаў з атачэння Жыгімонта Старога нямецкі імператар бачыў патэнцыйных саюзнікаў у прасоўванні сваіх дыпламатычных інтарэсаў у Вялікім княстве. Відавочна, што аднымі каштоўнымі падарункамі першых асоб дзяржавы схіліць на свой бок і залагодзіць – цяжка, таму Максіміліян I пайшоў на іншы крок, які палягаў у плоскасці задавальвання асабістых амбіцый вяльможных гасцей і які адпавядаў узроўню і прэагатыве манарха Святой Рымскай імперыі. Так, Максіміліян I вырашыў уганараваць самых выбітных і ўплывовых саноўнікаў з атачэння Жыгімонта Старога імперскім тытулам – «князь Святой Рымскай імперыі» (Reichsfürst). Такі гонар манарх аказаў канцлеру Польшчы Крыштафу Шыдлавецкаму і яго літоўскаму калегу Мікалаю Радзівілу.

Але далей справа разгарнулася зусім нечакана: магнаты з падзякай публічна адмовіліся ад прызначанай ім узнагароды [4, с. 605]. Цалкам верагодна, што такі крок мог быць здзейснены пад ціскам грамадскага меркавання ў атачэнні магнатаў. Пацвярджае гэта ўскосна пазіцыя адносна імперскіх тытулаў, акрэсленая Янам Фірлеем (†1614; вялікі каронны падскабі), які ў лісце да сына красамоўна апісвае, як супольнасць польскіх і літоўскіх шляхціцаў на Венскім кангрэсе з гонарам адмовіліся ад нямецкіх тытулаў на карысць уласных прынцыпаў [6, с. 121].

На думку даследчыка О. Халецкага, такі крок быў здзейснены па дзвюх прычынах.

Па-першае, вяльможы адмаўляліся ад тытула, каб не рабіліся новаўвядзенні, якія б супярэчылі правам і роўнасці ўнутры кансерватыўнага шляхецкага саслоўя. Досыць лагічная прычына, калі ўлічыць, што юрыдычная роўнасць прадстаўнікоў шляхты лічылася догмай і раўніва абаранялася. Пры такім стане спраў нельга было дапусціць павышэння чыйго-небудзь статусу.

Па-другое, тытул замежнай дзяржавы быў сумнеўным не толькі ў сацыяльным, але і ў палітычным рэчышчы. Тытул «князь Святой Рымскай імперыі» меў канкрэтныя палітычныя правы і абавязкі, што фармальна павінна было паставіць яго носьбіта ў пэўную залежнасць ад імператара [4, с. 605–606].

Аднак у выпадку з Мікалаем Радзівілам справа з імперскім тытулам не спынілася ў 1515 г. Так, літоўскі канцлер publice адмовіўся ад тытула князя імперыі, але адразу пасля кангрэса Радзівіл у прыватным парадку пачаў рабіць захады, каб той самы тытул атрымаць. Яго матывацыю можна зразумець і растлумачыць тым, што на той момант яго род быў ужо досыць заможным, магутным і ўплывовым. Пры гэтым у Вялікім Княстве Літоўскім на той час яшчэ квітнелі шматлікія галіны мясцовых княжацкіх родаў – нашчадкаў Рурыка і Гедыміна. Па сваім сацыяльным статусе большая частка гэтых родаў не мела такога ўплыву, які быў у Радзівілаў (у XV–XVI ст. носьбіты тытула сярод ключавых урадавых пасадаў прадстаўлены досыць сціпла, пераважная большасць ураднікаў – прадстаўнікі нетытулаванага баярства [7]), але ў Радзівіла не было тытула, які б надаваў глянцу і велічы яго дому. Імкненне да тытулу, які не даваў сацыяльных пераваг, тлумачыцца сферай задавальнення асабістых амбіцый.

Трэба меркаваць, што адмова ад наблітацыі не самым добрым чынам паўплывала на стаўленне Максіміліяна да Радзівіла і працэс «паўторнага» атрымання тытула расцягнуўся на тры гады. Пры гэтым, пратэкцыю і дапамогу ў гэтай справе яму аказваў высокі царкоўны саноўнік Лаўрэнцій Мендзылеўскі.

Аб тым, што Радзівіл рабіў захады для атрымання прапанаванага яму тытула адразу пасля Венскага кангрэса вядома з перапіскі царкоўнікаў Пятра Таміцкага і Яна Хоенскага. З ліста вынікае, што першапачатковая адмова ад тытула ускладніла яго вяртанне і ў гэтай справе найперш трэба было заручыцца падтрымкай імперскага сакратара Якуба Шпігеля, якому за ўласныя высілкі былі паабяцаны 100 гульдэнаў [4, с. 608; 8, Нр. 250].

Трэба меркаваць, што захады гэтыя былі паспяховыя, але ўзамен на тытул імператар разлічваў на падтрымку і пасрэдніцтва літоўскага канцлера. У наступныя гады можна прасачыць, як актывізаваліся адносіны двара Габсбургаў і Радзівіла, а таксама, якую пазіцыю заняў Радзівіл па некаторых важных для Максіміліяна I пытаннях.

Па-першае, Радзівіл адмовіўся ад свайго плану выдаць сваю сястру Ганну Радзівіл за Жыгімонта Старога, дзякуючы чаму, фактычна, стаў магчымы шлюб літоўскага манарха з Бонай Сфорца – нявестай, якую прапанаваў імператар Максіміліян I [4, с. 608].

Па-другое, Радзівіл спрыяў станоўчаму для імперыі рашэнню пытання аб удзеле Вялікага Княства Літоўскага ў кааліцыі супраць Турцыі [4, с. 609].

Урэшце, 25 лютага 1518 г. імперская канцэлярыя выдала дыплом аб наданні Мікалаю Радзівілу тытула «князь на Гонядзі і Мядзелі». Гэты каштоўны дакумент магнату перадаў знакаміты нямецкі дыпламат С. Герберштейн, за што атрымаў добрую падзяку ад Радзівіла – два добрых каня (інаходзец і конь пад вазок), а таксама вялікую колькасць рыбы [9, с. 635].

Сам дыплом – дакумент адметны. Гэта акт, філігранна напісаны на пергаменце досыць вялікага памеру. Арыгінал цэсарскай граматы Мікалаю Радзівілу захоўваецца ў галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве [10].

Першая частка справы была зроблена, Радзівіл атрымаў жаданы дыплом ад імператара, але атрыманы тытул трэба было легітымізаваць у Вялікім Княстве Літоўскім. У тым жа годзе такая нагода надарылася на Берасцейскім сойме (11 лістапада 1518 – 3 сакавіка 1519). Паўстае заканамернае пытанне: як у рэчышчы так званай догмы аб непарушнай роўнасці шляхецкага саслоўя імперскі тытул Радзівіла быў легітымізаваны?

Адказ на гэтае істотнае пытанне, на нашу думку, крыецца ў лаканічным удакладненні, якое сустракаецца ў працы гісторыка Альберта Віюк-Каяловіча (1609–1677). У сваёй знакамітай «Гісторыі Літвы» (*Historiae Lithuaniae pars altera* [...]) Віюк-Каяловіч надаў увагу з’яўленню першага замежнага ў Вялікім Княстве Літоўскім (дарэчы, на гэты ж сюжэт у рамках вывучэння Берасцейскага сойму 1518 г. звяртае ўвагу і даследчык М. Любаўскі [11, с. 212]). Віюк-Каяловіч адзначае, што на сойме станы дазволілі Мікалаю Радзівілу прыняць княжацкі тытул ад цэзара Максіміліяна, і ўдакладняе: як дзядзьку князеў Мазавецкіх па мацеры [12, с. 374]. Канешне, да звестак з гістарыяграфічных прац XVII ст., якія не маюць звыклых для нас спасылак на аўтарытэтных дакументы, трэба ставіцца з істотнай доляй крытыкі, але ў гэтым выпадку, на нашу думку, варта прыгледзецца да тэзісу больш уважліва і разабрацца з ім, бо ён падаецца досыць лагічным і не выпадковым.

Адзначым, што Мікалай Радзівіл сапраўды меў пэўныя сямейныя сувязі з домам Мазавецкіх князеў. Ганна Радзівіл (1476–1522) – сястра Мікалая (менавіта яе ён планаваў выдаць замуж за вялікага князя Жыгімонта Старога, але адступіўся ад сваіх намераў на карысць шлюбу манарха з Бонай Сфорца) была ў шлюбе з мазавецкім князем Конрадам III Рудым, з якім мела дзяцей. Пасля яго смерці Ганна была рэгентам Мазавецкага княства (да 1518 гг.), пакуль сыны памерлага Конрада III не дасягнулі адпаведнага ўзросту для самастойнага кіравання княствам. Адпаведна, Мікалай Радзівіл прыходзіўся родным дзядзькам князям Станіславу і Янушу Мазавецкім.

Фактам гэтага сваяцтва, на нашу думку, вырашыў скарыстацца Радзівіл. Схема дзеяння магла выглядаць наступным чынам. На сойме перад станамі і манархам Радзівіл апеляваў да тытула князеў Мазавецкіх з якімі знаходзіўся ў сваяцтве і праз гэта сваяцтва абгрунтоўваў права атрымаць княжацкі ты-

тул ад імператара Святой Рымскай імперыі. Фактычна гэта не з’явілася ўнясеннем у сацыяльны лад новага элемента, які б стаўся чыннікам для парушэння роўнасці шляхецкага стану.

Справа з легалізацыяй тытула для князя Мікалая Радзівіла скончылася паспяхова: пацвярдзальны прывілей Жыгімонта Старога быў выдадзены [13]. Адзначым, што пэўная роля Мазавецкіх князёў у справе зацвярджэння тытула Радзівіла ў гістарыяграфіі агучвалася. Як адзначае Н. Скеп’ян, «магчыма, на такое [станоўчае – аўт.] рашэнне вялікага князя паўплывалі добрыя стасункі Жыгімонта Старога з Ганнай з Радзівілаў, княжной мазавецкай» [3, с. 20].

Аднак тытулам Радзівіл змог пакарыстацца зусім не шмат часу, яго жыццё абарвалася ў 1521 г. Даследчыца Н. Скеп’ян адзначае, што тытул не прыжыўся (пацвярджаюць гэта дакументы, у якіх Радзівіл ідэнтыфікуе сябе гаспадаром на Ганязі і Райгродзе). Атрыманым тытулам не карысталіся і нашчадкі М. Радзівіла [3, с. 20], да таго ж у 1542 г. са смерцю Яна Мікалая Радзівіла галіна роду на Гонядзі і Мядзелі згасла.

Аднак тытул працягваў «жыццё» у візуальнай прасторы і сямейнай памяці роду Радзівілаў. Так, сам Мікалай Мікалаевіч і яго прамыя нашчадкі тытул не выкарыстоўвалі, але прадстаўнікі дому Радзівілаў іншых ліній тытул «князь на Гонядзі і Мядзелі» трывала атаясамлівалі з Мікалаем Радзівілам. Адлюстравана гэта на партрэтах позняга часу, якія з’яўляюцца формай захавання і трансляцыі родавай памяці.

Так, на выяве (Лл. 1.1) Мікалая Радзівіла з нявіжскай партрэтнай галерэі (Muzeum Narodowe w Warszawie, XVIII (?) ст.) бачны лаканічны подпіс, які ідзе першым у шэрагу яго сацыяльных статусаў: «S.R.I. Principes» (князь Святой Рымскай імперыі). На гравюры (Лл. 1.2; 1758 г.) аўтарства Г. Ляйбовіча інфармацыя з жыццяпісу Радзівіла пададзеная больш шырокая. Адзначаецца, што выяўлены – князь Святой Рымскай імперыі, атрымаў тытул ад імператара Максіміліяна ў 1518 г. (далей адзначаюцца пасады). На сармацкім партрэце (Лл. 1.3; XVII (?) ст. Lietuvos nacionalinis muziejus) маецца не толькі славеснае акрэсліванне тытула – «князь Святой Рымскай імперыі на Гонядзі і Мядзелі», але і яго візуалізацыя: Радзівіл трымае ў руках геральдычную княжацкую карону.

Такім чынам, мы можам коротка сфармуляваць паслядоўныя адказы на пытанні, прыведзеныя вышэй.

Носьбіт тытула: Мікалай Мікалаевіч Радзівіл – высокі і ўплывовы ўраднік, які ўваходзіў у дыпламатычную службу вялікага князя і прадстаўляў яго інтарэсы на міжнароднай арэне.

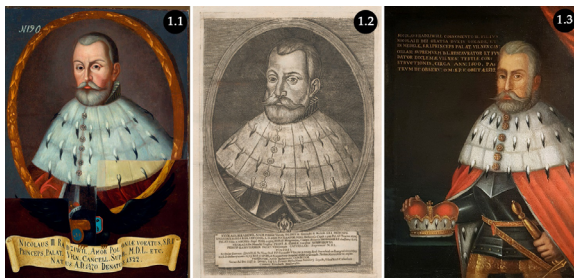
Міжнародная абстаноўка: Вялікае Княства Літоўскае імкнулася да збліжэння са Святой Рымскай імперыяй. Эпізод стасункаў – сустрэча манархаў у Вене, якая разглядаецца не толькі як акт паспяховай дыпламатычнай супрацы ВКЛ і імперыі, але і як важны іміджавы крок княства.

Абставіны атрымання: паспяховая дыпламатычная місія і ўражанне, якое зрабіла дэлегацыя ВКЛ, падштурхнулі імператара Максіміліяна I зрабіць сустрэчны крок: уганараваць самых выбітных і ўплывовых саноўнікаў з атачэння Жыгімонта Старога імперскім тытулам. Да таго ж, у асобе вяльможаў імператар бачыў патэнцыйных саюзнікаў у прасоўванні сваіх дыпламатычных інтарэсаў. Аднак па прычыне таго, каб не парушалася шляхецкая роўнасць і каб не трапіць у пэўную палітычную залежнасць ад імператара, вяльможы публічна адмовіліся ад тытула, аднак Радзівілам адразу ж былі зроблены асабістыя захады для яго атрымання. Яго матывацыя тлумачыцца сферай задавальнення асабістых амбіцый. У гэтым працэсе Радзівіл заручыўся падтрымкай імперскага сакратара, але ўзамен на тытул імператар разлічваў на падтрымку і пасрэдніцтва літоўскага канцлера, што і атрымаў (у матрыманіяльнай і знешняй палітыцы).

Легалізацыя тытула ў Вялікім Княстве Літоўскім адбылася на Берасцейскім сойме ў 1518 г. Каб не парушаць прынцып шляхецкай роўнасці і не прыўносіць нічога новага, Радзівіл апелюе да сваяцкіх сувязяў з тытулаваным родам князёў Мазавецкіх. Сойм і князь зацвердзілі яму тытул, як дзядзьку князёў Мазавецкіх па мацеры, што не з'явілася ўнясеннем у сацыяльны лад новага элемента, які б стаўся чыннікам для парушэння роўнасці шляхецкага стану.

Лёс тытула: тытул не прыжыўся ні адносна самага М. Радзівіла, ні ў адносінах да яго нашчадкаў (галіна роду неўзабаве згасла), але тытул працягваў «жыццё» у візуальнай прасторы і сямейнай памяці роду Радзівілаў у форме партрэтаў, створаных у больш позні час.

Атрыманне замежнага тытула М. Радзівілам – важны гістарычны прэцэдэнт. Па-першае, прадстаўнік Вялікага Княства Літоўскага быў прызнаны і прыняты ў сям'і еўрапейскіх вяльможаў, а па-другое, Радзівіл паказаў прыклад камунікацыі з імперскім дваром, які перанялі яго не менш вяльможныя суайчыннікі. Замежныя тытулы праніклі ў сацыяльную структуру Вялікага Княства Літоўскага, адаптаваліся і паўплывалі на айчынную адметную тытулярную традыцыю.

Рыс. Партрэтная галерэя Мікалая Мікалаевіча Радзівіла з фіксацыяй яго замежнага тытула

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Федосов, А. В. Королевство Русь / А. В. Федосов, К. Раффенспергер. – М.: Центрполиграф, 2021. – 254 с.
2. Булаты, П. Ю. Ляхавіцкае графства ў сістэме магнацкіх уладанняў (XVI–XVIII ст.). / П. Ю. Булаты. – Мінск: БДУФК, 2020. – 217 с.
3. Скеп'ян, Н. Закладанне родавых традыцый на прыкладзе Мікалая Мікалаевіча Радзівіла / Н. Скеп'ян // ARCHE Пачатак. – 2015. – № 6. – С. 10–24.
4. Halecki, O. Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagellonen / O. Halecki // Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. – 1915. – Bd. 36. – S. 595–660.
5. Strykowski, M. Kronika polska, litewska, zmódzka i wszystkiéj Rusi / M. Strykowski. – Warszawa, 1846. – 572 s.
6. Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce: w 4 t. – Warszawa, 1822. – T. 4. – 1822. – 504 s.
7. Wolff, J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795 / J. Wolff. – Kraków, 1885. – 698 s.
8. Acta Tomiciana. Legationum. Responsorum. Actionum. et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae Magni Ducis Lithuaniae. – T. 3.
9. Герберштейн, С. Записки о Московии / С. Герберштейн: в 2 т. / под ред. А. Хорошкевич. – М.: Памятники исторической мысли, 2008. – Т. 1. – 776 с.
10. Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Radziwillów. Dz. I. Perg. 7486.
11. Любавский, М. К. Литовско-русский Сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства / М. К. Любавский. – М.: 1900. – 1160 с.
12. Kojelavičius-Vijūkas, A. Hsistoriae Lithuaniae pars altera a conjunctione cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum libri octo / A. Kojelavičius-Vijūkas. – Antwerpen, 1669.
13. Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Radziwillów. Dz. I. Perg. 7550.

(Дата падачы: 21.02.2022 г.)